

Райбедюк Г. Б.,
кандидат філологічних наук,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

ДУХОВНИЙ ОБРАЗ АДРЕСАТКИ В ЛЮБОВНІЙ ЛІРИЦІ ПОЕТІВ-ДИСИДЕНТІВ

Феномен літературного дисидентства, що репрезентований такими вже відомими сьогодні постатями, як В. Стус, І. Світличний, М. Руденко, І. Калинець, С. Сапеляк, Т. Мельничук, І. Сокульський, Ю. Литвин та ін., становить собою неординарне явище в історії національної культури. Це поети “індивідуальних духовних зусиль, затятої надії, подвижництва і стоїцизму” [24, 11]. Доля призначила їм “обстоювати й берегти українську духовність, рятувати український духовний космос від руйнування та поглинання його хаосом імперської тоталітарної системи” [15, 59].

В українському літературознавстві наявна, з одного боку, канонізація постатей дисидентів як в’язнів сумління, а з іншого – реакція заперечення такого способу інтерпретації. Їй досі триває творення міфу про них завперш у зв’язку із в’язничною біографією, громадянською позицією, суспільним протестом, трагічним стоїцизмом тощо. Ведучи мову про сучасний стан осмислення феномена В. Стуса, Дмитро Стус зауважує, що й сьогодні відчутне намагання “перетягнути поета на політичний бік, відтісняючи на маргінес його творчість і його духовну складову” [1, 5]. В літературі ХХ століття справді годі шукати художні твори, що були б “настільки перейняті заповіданою українською історією проблематикою, а проте вони зовсім не надаються для утилітарної експлуатації в політичній боротьбі” [9, 113]. Мученицька біографія українських в’язнів сумління, подібно до Шевченкової, органічно накладається на ідеологічні котурни. Однак, незважаючи на очевидну соціальну ангажованість їхніх текстів, жоден із них не став “рабом поетичної публіцистики” (М. Коцюбинська). Навіть виразна громадянська риторика дисидентського тексту не заступає в ньому універсального характеру втілюваних духовних проблем, пов’язаних із амбівалентною суттю світобудови, що розгортається в межах новітнього есхатологічного міфу.

Досягнення українського літературознавства в царині наукового студіювання творчої спадщини в’язнів сумління (праці О. Бровко, А.-Г. Горбач, І. Дзюби, М. Жулинського, М. Коцюбинської, В. Моренця, К. Москальця, І. Онікієнко, М. Павлишина, О. Рарицького, Т. Салиги, Е. Соловей, Д. Стуса, М. Ткачука, Ю. Шереха та ін.) не вичерпують інтерпретаційного поля означеного нами дискурсу дисидентського тексту. Має цілковиту рацію К. Москалець, який у передмові до першого тому дванадцятитомного видання спадщини В. Стуса констатує, що для “українського літературознавства Василь Стус і досі залишається надто недосяжним на підкорених ним верховинах духу” [16, 25]. В духовному просторі лірики поета, як, власне, й усіх інших дисидентів, посутнє місце належить любовній поезії. Вона стала засобом їх

естетичного самозбереження в умовах тотальних ідеологічних утисків, нівеляції гуманістичних принципів життя й монополії в державі псевдоціностей, уярмленого людського духу. Незалежно від індивідуальних творчих інтенцій та особливостей авторської мистецької манери, тематичних уподобань і стильової ідентифікації, кожен із в'язнів сумління (так традиційно іменують дисидентське коло поетів) виявив дивовижну здатність адаптувати глибоко інтимні рефлексії до проблем часу, водночас переплавляючи їх у загальнозначуще, вічно суще, непроминальне. Складні людські взаємини, художньо осмислені в багатьох їхніх любовних віршах, розвиваючись у конкретно-історичних обставинах (нерідко впізнаваних – з огляду на імена конкретних адресаток, особисті біографічні реалії тощо), ієрархізуються майже до містичного екстазу злиття індивіда з духовним началом буттям.

Отже, дослідження широкого спектру інтимних рефлексій дисидентів може стати одним із оптимальних шляхів декодування їхньої лірики, естетичного сенсу літературного дисидентства загалом. І. Дзюба слушно зазначає, що “серед вихорів сучасності, серед будь-яких суспільних заморок і при будь-яких перецінуваннях вартостей” (а життя в'язнів сумління визначило саме такий екзистенційний стан), одним із осередків виявлення духовного світу особистості (людяності) стала “сфера інтимна, цей найпотаємніший, але й найчутливіший резонатор до всіх інших сфер” [6, 28]. Міркуючи про естетичну природу художнього стилю митця, Н. Зборовська підкреслювала: “Для мене загалом любовна поезія є часто лакмусовим папірцем на визначення поета. Адже любов у своєму ідеалізмі – це є трансцендентування, вихід за межі власного буття” [8, 88]. Змістові виміри любовної лірики дисидентів, поза сумнівом, є отим “лакмусовим папірцем”, котрий виявнює духовну сутність суб'єкта лірики й адресатки, до якої він апелює, а відтак окреслює ставлення поета до світу загалом. На різних рівнях організації тексту кожного із в'язнів сумління очевидними є “сліди” авторської присутності. Тут виразно прочитується шляхетність натури самого автора, а “чисте душевне тепло, яке, недоторканно збережене в оточенні номенклатурних монстрів, випромінюється з кожного написаного рядка” [13, 9].

Тож звернення до інтимної лірики дисидентів видається нам цілком доречним і правомірним. Незважаючи на вагомість (і не лише завдяки кількісним, а щонайперше – естетично якісним параметрам), вона, порівняно з іншими родо-жанровими сегментами дисидентського тексту, на сьогодні фактично не досліджена. У більшості праць про в'язнів сумління складники поезики їхнього інтимного метатексту розглядаються спорадично, мимобіжно, а тому вимагають масштабнішого осмислення. Актуальність порушеної теми, отже, зумовлена її недостатньою присутністю в літературно-критичній рецепції творчої спадщини дисидентів. Вона підсилюється загальними тенденціями сучасної філологічної науки, пов'язаними із філософською та соціокультурною реабілітацією людини в посттоталітарному суспільному просторі. Метою статті є виявлення індивідуальних духовних кодів художньої свідомості поетів-дисидентів, творчо репрезентованих їхньою любовною лірикою. Основними завданнями бачимо з'ясування естетичної якості любовних присвят означеного

кола митців, розкриття специфіки адресатно-адресантних відношень, встановлення художніх особливостей творення образів ліричних суб'єктів і об'єктів любовного діалогу та шляхів сакралізації образу коханої.

Поезія дисидентів оприявнює той приклад художньої презентації почуття, “що водить сонце й зорні стелі” (Данте), коли поняття інтимності, “корелюючи з концептом вищого семантичного рівня – любові, вбирає незрівнянно розмаїтіший, ніж окрема сердечна реакція, спектр – тематичний, емоційний, філософсько-етичний” [3, 6]. Психологічні рефлексії у віршах в'язнів сумління спрямовані у царину духовності, сама ж любов виступає “гуманізуючою духовною силою, далекою від егоїстичних пристрастей, від короткочасних емоційних проминальностей” [23, 106].

Особливості ліричних одкровень дисидентів, їх численних апеляцій до коханої жінки полягають у тому, що вони мають реальних адресаток, а тому можуть бути потрактовані як вірші-присвяти з інтимно-автобіографічним підґрунтям. Адресаткою в дисидентському тексті переважно виступає дружина поета (Валентина Попелюх – у В. Стуса, Ірина Стасів-Калинець – в І. Калинця, Раїса Руденко – в М. Руденка, Леоніда Світлична – в І. Світличного). Кохана для ліричного героя є конкретною особою, що викликає в його душі широкий почуттєво-емоційний спектр (В. Стус: “Люблю тебе – палкіше, ніж донині / тебе кохав”; І. Світличний: “Тебе нема, а я живу Тобою. / Живу Тобою, а тебе – нема...”; І. Калинець: “Пам'ятаєш тії рожі, / що спинались по тинах?..”; М. Руденко: “Ловлю себе на тім, / Що образ твій, мов свічка серед ночі, / Вгасає в ореолі золотім”). Водночас її образ модифікується в символ святості, “запрошення до простору / до безконечної зорі” (І. Калинець), досягаючи високого ступеня узагальнення на рівні Абсолюту (М. Руденко: “...оте, що в центрі Всесвіту живе – / Тепер я зрозумів! – Це ти, кохана”).

У зв'язку з біографічними реаліями лейтмотивом любовної лірики дисидентів стає мотив постійної всеприсутності дружини, усвідомлення її великої ролі в житті чоловіка, безпосередньої участі в перипетіях його драматичного шляху на Голгофу (І. Світличний: “Ти всім, чим лиш могла, була мені...”; В. Стус: “Ти тут. Ти тут. Як у заждалим сні...”; М. Руденко: “Це ти, кохана, чи ранкова хмарка? / Над ліжком чисте сяєво встає”). Адресатка поетичних одкровень в'язнів сумління – реальна земна жінка, на долю якої випало безмір страждань і горя, найближча у світі людина, порадиця й водночас Муза. Для кожного з них дружина була важливим джерелом життєвої енергії, тим оберегом, що давав силу, вселяв у серце надію та сподівання, стимулював до творчості в умовах, непридатних для праці (М. Руденко: “...живлюсь твоїм теплом, / а як тебе не буде – / Схожі на дерево з чорним дуплом / Стануть поетові груди”). Постійним Ангелом-Хранителем упродовж всього драматичного життя І. Світличного була його “дорога половина” Льоля (так ніжно він називав дружину Леоніду). Вона супроводжувала чоловіка в гірському Алтаї під час його заслання, була поруч із ним у тісній київській квартирі, коли привезла додому розбитого паралічем, а потім довгих десять літ доглядала, тихо й мужньо несучи разом хрест усетерпіння. Все у них було навпіл: і болі, й розчарування, і маленькі радощі життя (“У мене тут півсерця, а

півсерця / У тебе там єдиним ритмом б'ється...”). М. Коцюбинська свідчила, що особливе місце у творчому процесі було відведено дружині й на поетичному “Парнасі” В. Стуса. Не тільки натхненниці чи ангела-охоронця, “постійної ланки, що єднала з реальним життям, а ще й, так би мовити, допоміжного творчого персоналу, чогось на зразок секретаря, лаборанта, кур'єра, бібліографа в одній особі і у, м'яко кажучи, неординарній ситуації” [12, 20]. В одному з листів до рідних В. Стус писав про те, що його “весталка храму” вивищується понад образами-мріями, створеними відомими митцями: “Щоб усправедливити ставлення Данте до дружини, треба було їй, забутій тіні, жити на розлуці, їздити на побачення за тисячі миль і все життя – сподівання і прощання – міняти місцями...” [26, 467] (“Вона і я поділені навпіл / містами, кілометрами, віками...”).

М. Руденко, як і В. Стус, апологетизуючи образ коханої дружини, ставить подібне питання: “Хіба зуміла б Пенелопа / Здолати тюрми й табори?..”. В його любовних віршах виразно прочитується “образ тієї, хто розділив з поетом гіркий хліб заслання й поневірянь. І треба сказати – ці вірші найкращі. У них відбилася складна гама почуттів чоловіка, приреченого на ізоляцію й розлуку з жінкою, єдиною його опорою у матеріальному світі: від сумнівів, вагань, недобрих припущень, безоглядної віри – до інтимних подробиць” [2, 156]. Дружина М. Руденка, як і Леоніда Світлична, була його правою рукою, першою порадицею в усіх творчих і громадських справах. Вона провадила велику роботу як незмінний секретар Української Гельсинської групи, яку очолював чоловік, допомагала йому в налагодженні й підтримці зв'язків із дисидентами інших союзних республік, у підготовці та виданні декларацій, інформаційних бюлетенів, у яких фіксувались порушення прав людини в СРСР. Коли ж М. Руденка арештували, їздила до нього в мордовські табори, а з побачень таємно вивозила його вірші та інформацію про події в “малій зоні”, діяльність руху опору “за дротами”. Більшість цих матеріалів через російських дисидентів (Д. Сахарова, О. Боннер) вона передавала за кордон, за що була жорстоко покарана. Її заарештували 15. 04. 81 р. і 20. 08. 81 р. засудили Київським обласним судом за ст. 62 ч. 1 КК УРСР на 5 років таборів суворого режиму та 5 років заслання.

Руденкові присвяти дружині пронизує відчуття вини перед нею. Він потребує її присутності, підтримки (“Дай із твого лиця / Росинку випити, щоб мати силу...”; “Звучи в мені, кохана, – / І дріт оцей / Не виживе, помре”; “Корінь мій – ти. Наче пісня нетлінна. / Ти принесла мені славу й снагу”). Як ніколи, відчуває тепло дружини (“живлюсь твоїм теплом”), милується її красою (“Це ти була. А небо – лиш окраса”). Вона стає його другим “Я” – тілесним і духовним (“...ти – так само я; / І думка, й кров моя в тобі пульсує”). Безумовно, любовна лірика М. Руденка є автономним мистецьким явищем, проте в ній біографічна проекція на текст очевидна. Особливо чітко означений тут в'язничний ландшафт (“Тебе немає. В мареннях про волю / Мій зір уперся в дротяну межу”), картини з виразним упізнаванням ситуаційним (рідкісні побачення, гіркі прощання) колоритом (“Ні звіра, ні людини... Тільки ти / Кружляєш у мордовській сніговиці...”; “Мете над дротом віхола розлуки”;

“Люте гарчання у завірюсі. / Стукіт у двері / – Прощайтесь. Пора”). Незважаючи на драматичні життєві колізії, поетові все ж чужі крайнощі та скорботи. Його стан душі живиться ніжністю й пристрасною від однієї згадки про неї – земну й небесну (“безбожно святу”):

Ось двоє серед неба в непокорі
Стоять, обнявшись...
Глянь: це я і ти.
Ми – дві зорі,
Що кидають проміння,
Яке життя продовжує... [22, 203].

Цей вихід крізь усепланетарне й космічне на локальне й особистісне спонукає думати “про філософію інтиму” (В. Базилевський) як іманентну ознаку любовної лірики поета.

Муза І. Калинця, адресатка багатьох його любовних поезій – дружина Ірина Калинець (Стасів). Це була смілива й нескорена, відчайдушна і непоступлива, “красива й розумна жінка, чийого полум’яного слова боялися можновладці” [27]. Вона – відома правозахисниця, громадська діячка, поетеса, літературознавець. Арештована 1972 року й засуджена до 6 років таборів (Мордовія) і 3 років заслання, яке відбувала разом із чоловіком у Читинській області. Поет адресує ув’язненій коханій дружині трепетні рядки віршів, перейняті смутком від розлуки, сподіваннями на зустріч, теплими спогадами й світлими мріями (“По сей бік дощу”, “Першого листопада”). Одним із кращих творів цього тематичного плану є цикл “Полум’яні послі” (листівки з трояндами для жінок-політв’язнів), перший вірш якого має присвяту “Ірині”:

Коли забракне слів
і не рятують ямби,
до тебе шлю послів –
полум’яні троянди [11, 253].

У ліриці І. Калинця земна жінка, духовно вивищуючись над профанним світом, асоціюється із надприродною першосутністю буття, актуалізує християнську ідею богорівності, богозаступництва за людські гріхи (“понад натовпом / металом / пойнялись / страждальні руки / дружини”). В цьому й полягає художньо-смысловий сенс ключової метафори-символу “жінка неустанного милосердя”, на яку поет покладає своє “упованіє” (шевченківські ремінісценції неодноразово виринають у його віршах; вони, наприклад, рефреном проходять крізь увесь текст “Акафісту до Богородиці із Красова”). Її іменем він освячує не тільки життя чоловіка, але й буття нації, апологетизує жертвність в ім’я роду і здатність урятувати світ від духовного спустошення, надсилає до неї прохальні молитви (“Всесуща неустанна поміч!... / востанне стати поможи...”). Образ “жінки неустанного милосердя” в ліричному наративі І. Калинця модифікований у найнесподіваніших ракурсах: язичницька Лада, християнська Богородиця, Покровителька непорушності, Мадонна, Магдалина, Богородиця із Красова та ін. Відповідно цей багатий і різноманітний образний лад викликає безліч відгуків та асоціацій, домінантою яких усе ж виступає

сакральний образ Березині, що символізує вічні непроминальні істини (“її усмішка / вічна / яке б обличчя / очі і уста / вона не прибирала...”).

Адресатно-адресантні відношення в любовній ліриці дисидентів, полюсуючи на рівні реальних взаємин, виражають надбуттєве, універсалізують почуття співучасників діалогу, виявляють суть їхніх духовних пошуків, потверджуючи висловлену Гегелем у його “Феноменології духу” думку про те, що “реальним є тільки духовне” [5, 32]. Інтерпретація любовних присвят в’язнів сумління переконує, що питання про ім’я реальної жінки для вираження емоційно-сміслових акцентів тексту не видається головним, оскільки лірична героїня зазвичай підноситься на висоту естетичної свідомості. Реальні риси адресатки зникають; сама ж вона стає свого роду символом репрезентації загальної естетичної теми – краси й гармонії (І. Калинець: “Я радо йду у твій полон, / в зіниці звабливі і темні. / Із човників твоїх долонь / стікає сонця мед...”; М. Руденко: “І думаю про тебе та про Бога: / Без нього неможлива врода ця”). У віршах і листах В. Стуса, що становлять нероздільну емоційно-психологічну та чуттєву (радіше – надчуттєву) єдність, панує атмосфера святості. Поет сакралізує, ошляхетнює не лише почуття, але й побутові реалії, знаходить для цього достоту щирі, не спровофановані слова, що надають його віршам первісної чистоти й передають непідробні, глибокі переживання та емоції. Для потвердження наведемо одну з багатьох можливих ілюстрацій, зокрема, фрагмент його листа до дружини від 01.09.78 р., суголосний із багатьма віршами: “Я хотів би бути найкращий, наймужніший, наймудріший, найдужчий, найдобріший – заради Тебе, люба. Хотів діждати часу, коли б міг наставити до Тебе, сонної, всі квіти землі, аби вони були довкруги Тебе – свіжі, росяні, незаймані. Аби Ти, прокинувшись, милувалася ними [...] Я стою на високій сопці, на Всевітрі [...] і простягаю до Тебе руки. Мені на очі навертаються сльози – і я не встидаюся їх, люба моя. Навпаки: я вдячний Тобі, що знову знаю, що таке сльози. Сльози радості, бо душа відмерзлася трохи, розтопилася, не така здубіла. Цілую краєчок Твоєї сукні, безсмертна моя [...] Прихиляю до тебе неба: воно Твоє тло правдиве ...” [26, 320]. Віршові присвяти В. Стуса за своєю жанровою природою суб’єктивно-ліричні; вони цілковито суголосні у сенсовому та емоційно-інтонаційному планах із його листами до дружини. (Цей інтимний аспект життєтворчості поета детально розглядається нами у спеціальній статті [21]).

У таборовій ліриці в’язнів сумління образ дружини сакралізується завдяки синтезу з культурософським і міфологічним контекстом. У поезії В. Стуса, наприклад, реальна адресатка є втіленням небесної Беатріче, в І. Калинця – Мадонни, Магдалини, в І. Світличного – Зигзиці й Лади, в М. Руденка – “напівдосяжної” Богині. Маючи в своїй основі реальний ґрунт, ці образи втрачають своє первісне значення, перетворюються у психологічну категорію, стають знаком вічно притаманного людині прагнення жити духовними цінностями, подолавши свою земну сутність (М. Руденко: “...Вінець безсмертя твій – / Бери”). Рефлексійний рівень апеляції до адресатки сягає тут тієї вершини, коли однозначно доводиться неспростовний сенс і вартісність любові, визнається її божественна сутність, окреслюються вічні

горизонти (В. Стус: “а очі ляку все чогось чекають / і Аріаднину шукають нить”). Любовні присвяти з оприявненим у них досвідом аскетизації земного видаються цілком модерним текстом, у якому, за словами Я. Поліщука, зазвичай кохання трактується “як ідеальне почуття, що вивищує дух [...] Земна любов поступається любові неземній, жертовно-аскетичній, amore profano відступає в тінь і дискримінується, натомість підноситься amore sacra – плід ідеальних почуттів та устремлінь людини. В сакральному коханні втілюється ідеал Абсолюту” [19, 18].

Одухотворення образу адресатки, висока культура поклоніння жінці, її сакралізація якраз і є спільною домінантою інтимної лірики дисидентів. Поетична мова про любов, як і сам образ коханої, переростає тут у незбагненну всеосяжність і вічність буття. Інтимні почуття інтерпретуються переважно як позапросторове та позачасове явище, характерне для сакральної сфери. Мотив піднесення образу адресатки у вирі неземних почуттів закріплений традиційною поетикою. Духовна зарядженість тексту формується стилістично маркованою лексикою, зокрема, застарілими формами слововживання (“жона”, “свіча”, “даждь”, “днесь”, “длань”), релігійними лексемами (“елей”, “причастя”, “алілуя”, “свята”), що надають віршам особливого урочистого звучання, наближаючи їх до жанрів агіографічного письма, насамперед, до молитви (В. Стус: “Моя кохана! Ластівко! Жоно!..”, “Тільки тобою білий святиться світ”; М. Руденко: “Жона, для котрої я обернувся на росинку”; І. Калинець: “вимолюю сльозу малу...”; “лилося із твоїх очей / на мене золоте причастя”).

У структуруванні духовного виміру авторського тексту кожного із в’язнів сумління очевидною є виняткова роль семантики кольору. Кольористика (світла палітра) тут відіграє особливу смислову функцію у творенні іконічного образу адресатки (В. Стус: “Ти тут. Ти тут. Вся біла, як свіча”). Білий колір, що є улюбленою барвою дисидентів, якою вони прагнуть передати своє ставлення до коханої, в кожному випадку несе відчуття високого, світлодайного, викликає ефект чистоти. Відомо ж, що саме білий колір здавна є символом святості, цноти, безгріховності. Це колір Діви Марії, янголів та священників для дійства Благовіщення [7, 76]. Привертає увагу частотний спосіб епітетного обрамлення ключового слова-образу (концепту), в якому головне смислове та емоційне навантаження виконує колоратив “білий”. У дисидентів цей ряд не лише оригінальний, з дещо несподіваними асоціаціями, але й градуальний. Його семантичні смисли постулюють перехід почуттів ліричного героя та його ставлення до коханої жінки з психологічної сфери в метафізичну, включають інтимний світ учасників діалогу в систему Вічності (В. Стус: “пам’ять обої руки – / тонкої, білої ...”, “біла тінь суворої скорботи”, “ти біла, як скрипка”, “вся біла, як свіча”; “білораменна моя”; І. Калинець: “Цілую білі руки руж, / бліді вуста пелюсток”, “кохання білостінні стіни”; М. Руденко “Ти, кохана, білі руки / До мене над лісами / Простягла”). Тут простежується засвоєння праслов’янської міфопоетичної моделі зв’язку білого кольору зі світлом, що його свого часу акцентував О. Потебня [20, 310]. Білий колір виконує в любовних віршах дисидентів важливу образотворчу роль; він наділений

функцією увиразнення авторських інтенцій (сакралізація коханої), виступає символом чистоти, знаком осяяння почуттів і ліричного героя, й адресатки.

Дисиденти оспівують високу культуру любовного почуття, шляхетність та елегантність одухотвореної чуттєвості. Вони не цураються одного із найстійкіших атрибутів європейської класичної любовної поезії, зокрема, тілесного коду. Інтимні переживання динамізуються в сюжетитці їхніх віршів еротичними мотивами. У сфері еротизму ліричний герой прагне подолати власну фізичну сутність, “звірячу ненасить” (І. Калинець), “бажань нестерпну кручу” (В. Стус), знайти розраду в “емоційній еротичній активності, яка випрозорює йому світ через кохання, еротичне пізнання себе та іншого як змістовної миті, що відкриває в собі сенс людського життя, допомагає закоханим увійти у вимір континуальності (безперервності), досягнути духовні цінності” [17, 65]. Тобто йдеться про “духовний”, “релігійний” (Ж. Батай) еротизм, при якому спалахи глибоко інтимного одкровення й почуттєвості кореспондуються із “притяганням висоти” (М. Бердяєв), з Вічністю. Імператив поетичного еросу крізь призму тіла оприявнює входження учасників інтимного діалогу в трансцендентний світ (злиття з божественним) (В. Стус: “...і скільки Бог відміряв нам години – / лечу у білі руки лебедина...”; М. Руденко: “Мої підшви і коліна / Пече пісок і пил вкрива. А ти стоїш, / Стоїш нетлінно, / Посеред неба, / як жива”; І. Калинець: “Несеш у брунатному тілі / зливу щедротного сонця”).

Глибинні смисли любовно-еротичних текстів дисидентів виявляють аксіологічну функціональність візії тілесності, яку підсилює та увиразнює семантичний рівень репрезентації. Так, у вірші “Вбери-но білу сукню...” В. Стуса суб’єкт лірики знаходить розраду в емоційній активності (за Р. Дезольє – “спрямованому фантазуванні”). Поет активно послуговується незужитими еротизмами (“вигранені перса”, “лебідь живота”). Такого типу авторська “тілесна мова” (А. Арто) проймає “індивідуальне буття метафізичними концептами, онтологізує його, виводячи на вічні цінності, коли тілесна й духовна чуттєвість зливаються в енергію нового порядку” [17, 65]. Апологетизовану чуттєвість підсилює градаційний принцип будовання апелювативних конструкцій (“Вбери-но білу сукню” – “славну сукню” – “пречисту сукню”). Проникливий голос пристрасті, до певної міри екзальтованої (“розпукни в сто люстерок, / аби я розгубився”), з одного боку, виражає “жагу натуральності” (Б. Віппер), а з іншого – метафізичну вивищеність над матеріальним (персональним) досвідом суб’єкта лірики:

Осліплий і оглухлий,
знімілий і отерплий,
лечу на твій сліпучий
всеочисний вогонь [25, 283].

Емоційну атмосферу любовних віршів В. Стуса, присвячених дружині, пронизує містична спорідненість душ, що виступає рушієм ліричного сюжету.

Знаки тілесності (“віск тіла”, “нагі вуста”, “обпалюєш власним тілом”, “жагуча сурма тіла” й под.) потенційно наснажують любовні тексти І. Калинця. Поет використовує необмежені можливості зображально-виражальних засобів

еротичної лірики, індивідуалізуючи своє письмо (“тієї ночі твої уста закінчувалися / як море приливом і відпливом”; “тієї ночі безмежна глибинь / лона поглинула трьох мене...”). Подекуди почуття любові не має мовного вираження, а передається, як, скажімо, у збірці “Віно для княжни”, “через метафоризацію певних відчуттів, а також тіла і його частин, жестів, фізіологічних процесів” [14, 210]. У таких випадках ідеться про виразний еротизм як органічну складову любовного тексту. За словами М. Ільницького, “Калинець уміє передати найтонші нюанси діалогу закоханих – мову жестів, розкошування, болю [...] Та водночас ніжні слова кохання є лише прелюдією до “колискової, / яка знає найласкавіші / у світі слова”, а спільним небом закоханих мусить бути “небо Вітчизни” [10, 219]. Для ліричного героя поезії І. Калинця кохана – це “запрошення до простору / до безконечної зорі”. Він повсякчас одухотворює еротику. Звідси – апологетизація сакрального, частотне використання лексеми “вічність”, наскрізно світлі тональності, як, наприклад, у циклі “Кохання у семи барвах”:

не можу вичерпати тебе
бездонну як світло
як білий отвір у вічність
і сльоза твоя без дна
і без дна твій усміх
незмінна ласка від долоні... [11, 405].

Потужна чуттєва енергія присутня й у ліриці М. Руденка. Він поетизує тілесні принади адресатки (“Які, кохана, в тебе ніжні руки”; “Я хочу тіло бачити твоє”), демонструючи рідкісну майстерність у відтворенні полярних *почуттєвих / відчуттєвих* станів: гаряча пристрасть / невимовна ніжність (“...Небо / Я пізнавав серед земних речей – / В росинці, що дрижить на віях в тебе”). Сфокусованість тілесних елементів у його віршах позбавлена вульгарно-порнографічного моменту; вони естетизують еротичні «амбіції» ліричного героя, викликають у читача позитивні емоції, врешті-решт, переводять матеріально-фізичну енергетику тексту в духовну субстанцію. Такі твори любовної тематики, як “Небо”, “Побачення”, “Серце світу” тощо, засвідчують “особливі духовні вібрації” (Т. Салига) любовного тексту М. Руденка. В його ліриці, як і у віршах інших в’язнів сумління, “контрастне окреслення просторових вимірів закоханих досягається їх розведенням шляхом збільшення художнього навантаження на тілесній семантиці, з одного боку, й одухотворення нетлінної героїні – з іншого” [4, 74].

Образна система дисидентської поезії, таким чином, незалежнюється від матеріального світу, конкретних буттєвих подій. У численних віршах, інспірованих інтимними переживаннями, жага фізичної близькості глибинно сполучена з одухотвореним, екзистенційним началом. Духовне єство ліричного героя максимально наближене до самого автора. Для нього особливо важать координати високого пафосу, котрий створюється “донебним” простуванням ліричного сюжету, що маркує хронотоп метафізичними ознаками, увиразнює психологічну установку митця, актуалізує цілий комплекс духовно-моральних проблем (В. Стус: “Тебе я все підносив на руках, / ставав навшпиньки, д’горі

зводив руки, / аби могла сягнути до небес”). Кожен із поетів не цурається біографічного, особисто пережитого, однак мить єднання з коханою має для них ірраціональний характер, межує із безсмертям й подається на рівні “вічних партитур” (І. Драч). Тому-то жінка в дисидентській поезії “невмируща”, “усмішка її вічна” (І. Калинець), маніфестоване ж високе почуття (“агапе”) передбачає духовне вдосконалення і адресанта, й адресатки. Ліричний герой доходить “висновку простого, / Що небо – це Вона, / А не воно” (М. Руденко).

Проаналізувавши вірші-присвяти дисидентів, доходимо висновку, що духовний простір їхньої любовної лірики оприсутнює метафізичну площину буття, в якій людина, за словами Х. Ортеги-і-Гасета, “виходить за власні межі й прилучається до чогось позамежного” [18, 334]. В процесі естетизації високого почуття кохання кожен із в’язнів сумління, репрезентуючи власну візію духовного сенсу любові, структурує модус дематеріалізованого світу, несумісного з “речовим” контекстом його профанного виміру. Тема любові в їхньому індивідуально-творчому баченні переходить у тему самої людини, формуючи так звану “метафізичну” любов, потрактовану ними як субстанцію позачасову й позапросторову. Апологетизоване дисидентами почуття, “що водить сонце і світила” (Данте), конститує перехід семантики дійсності в семантику ймовірної реальності, поза якою – Безсмертя, прямування у Вічність. Адресатка їхньої любовної лірики виступає свого роду “екстрактом” (І. Дзюба) високої духовності, сакрального буття.

Любовна лірика дисидентів, отже, становить собою складне й багатогранне мистецько-філософське явище, а тому потребує глибокого осмислення та багатопланових інтерпретацій, що й засвідчує перспективність подальшого дослідження їхнього творчого доробку в означеному ракурсі. Всебічне вивчення любовного дискурсу в поезії в’язнів сумління, на нашу думку, може стати одним із важливих напрямків увиразнення чуттєво-сміслової цілісності суб’єктивності поета як законодавця тексту, а в кінцевому підсумку – з’ясувати складну проблему його діалогу зі світом. Встановлення та висвітлення шляхів естетизації психологічних рефлексій митця в кожному конкретному випадку є важливим аспектом розкриття його творчого автопортрета й водночас репрезентації поліфонічної моделі дисидентської лірики як духовного феномену. Розвідки означеного плану органічно «вписуються» в психоісторичні дослідження української літератури, що в розмаїтті сучасних літературознавчих концепцій помітно вирізняються як один із перспективних методологічних проєктів.

Література

1. “...Народе мій, до тебе я ще верну...”: Ювілейна вчена рада Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, присвячена 70-літтю Василя Стуса // Слово і Час. – 2008. – № 3. – С. 3–11.
2. Базилевський В. О. Ріка духовна / В. О. Базилевський // Кур’єр Кривбасу. – 2005. – № 193. – С. 147–157.

3. Барабаш Ю. Я. “...Людей і Господа любить” (Любов як ментальна й поетична константа Творчості Тараса Шевченка) / Ю. Я. Барабаш // Слово і Час. – 2007. – № 3. – С. 3–19.
4. Бровко О. О. Лірика Миколи Руденка: монографія / О. О. Бровко. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 174 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / Г. В. Ф. Гегель. – К.: Основи, 2004. – 548 с.
6. Дзюба І. М. “Секс”, “секс” ... і трохи “антисексу” : Жіночий ідеал у поезії / І. М. Дзюба // Слово і час. – 1991. – № 8. – С. 26–33.
7. Егазаров А. Енциклопедія. Символи, знаки, емблеми / А. Егазаров. – М.: АСТ, 2004. – 596 с.
8. Зборовська Н. В. “Час сльозами котився по зморщених обличчях каменів” / Н. В. Зборовська // Слово і час. – 2000. – № 1. – С. 88–91.
9. Івашко В. А. Міф про Василя Стуса як дзеркало шістдесятників / В. А. Івашко // Світовид. – К.; Нью-Йорк, 1994. – Ч. III (16). – С. 104–120.
10. Ільницький М. М. На перехрестях віку : у 3 кн. / М. М. Ільницький – К.: КМА, 2008. – Кн. II. – 703 с.
11. Калинець І. М. Слово триваюче: Поезії / Ігор Миронович Калинець. – Харків: Фоліо, 1997. – 542 с.
12. Коцюбинська М. Х. “Парнас” / М. Х. Коцюбинська // Українська мова та література. – 2008. – Ч. 45 (589).
13. Кошелівець І. М. Переднє слово / І. М. Кошелівець // Сверстюк Є. Вибране. – Мюнхен: Сучасність, 1979. – С. 3–6.
14. Кравець Л. В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. : монографія / Л. В. Кравець. – К.: ВЦ “Академія”, 2012. – 416 с.
15. Мафтин Н. В. “Знов сниться нації легенда про ностальгійний дар євшану”: Дивосвіт поезії Ігоря Калинця / Н. В. Мафтин // Дивослово. – 2004. – № 7. – С. 59–63.
16. Москалець К. В. Василь Стус: незавершений проект / К. В. Москалець // Стус В. С. Зібрання творів : у 12 т. – К.: Київська Русь, Факт, 2007. – Т. 1 : Ранні вірші (сер. 1950-х – початок 1960-х рр.), Дело №13 / БЕ 1339, Круговерть, Вірші 1960-х років. – 2007. – С. 7–38.
17. Мудрак О. Еротична лірика як літературознавча проблема / О. Мудрак // Слово і Час. – 2008. – № 11. – С. 62–65.
18. Ортега-і-Гасет Х. Тема нашої доби / Х. Ортега-і-Гасет // Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Х. Ортега-і-Гасет. – К.: Основи, 1994. – С. 315–369.
19. Поліщук Я. О. Три смерті – три вічності (пошуки сенсу життя в драматичній поемі Лесі Українки “Одержима”) / Я. О. Поліщук // Слово і час. – 2001. – № 6. – С. 11–21.
20. Потебня А. А. Миф и слово / А. А. Потебня // Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 300–311.
21. Райбедюк Г. Б. Поетика інтимної лірики Василя Стуса / Г. Б. Райбедюк // Історико-літературний журнал. – Одеса, 2009. – № 16. – С. 41–52.

22. Руденко М. Д. Поезії / Микола Данилович Руденко. – К.: Дніпро, 1991. – 413 с.
23. Салига Т. Ю. Микола Вінграновський : літературно-критичний нарис / Т. Ю. Салига. – К.: Радянський письменник, 1989. – 167 с.
24. Соловей Е. С. У країні Лицарії, країні колядок / Е. С. Соловей // Калинець І. М. Слово триваюче : Поезії. – Харків: Фоліо, 1997. – С. 5–11.
25. Стус В. С. Зібрання творів : у 12 т. / Василь Семенович Стус – К.: Факт, 2009. – Т. 5 : Палімпсести (Найповніший незавершений корпус). – 2009. – 768 с.
26. Стус В. С. Твори : у 6 т., 9 кн. / Василь Семенович Стус – Львів: Просвіта, 1997. – Т. 6 (додатковий), кн. 1 : Листи до рідних. – 1997. – 495 с.
27. Якубовська М. С. Нескорена / М. М. Якубовська // Літературна Україна. – 2010. – 9 грудня.

Анотація

У статті виявляються індивідуальні духовні коди художньої свідомості дисидентів, репрезентовані любовною лірикою. З'ясовуються співвідношення у ній образно-поетичного, біографічного, філософського та психологічного аспектів, розкривається специфіка адресатно-адресантних кореляцій, встановлюються художні особливості творення образів ліричних суб'єктів і об'єктів кохання. Любовні присвяти інтерпретуються як духовний феномен.

Ключові слова: любовна лірика, присвята, адресатка, ідеал, мотив, код, духовне / тілесне, сакральне / профанне, текстуалізація.

Аннотация

В статье выявляются индивидуальные духовные коды художественного сознания диссидентов, репрезентированные любовной лирикой. Определяется соотношение в ней образно-поэтического, биографического, философского и психологического аспектов, раскрывается специфика адресатно-адресантных корреляций, устанавливаются художественные особенности создания образов лирических субъектов и объектов любви. Любовные посвящения интерпретируются как духовный феномен.

Ключевые слова: любовная лирика, посвящение, адресат, идеал, мотив, код, духовное / телесное, сакральное / профанное, текстуализация.

Summary

The article reveals the personal spiritual codes of the artistic consciousness of the dissidents, represented by the love lyrics. It is investigated the scale the figurative and poetic, biographical, philosophical and psychological aspects, discovered the specific sender and addresser correlations, established the artistic features of the images' creation of the lyrical subjects and objects of the love. The love initiation interpreted as the spiritual phenomenon.

Key words: love lyrics, dedication, sender, ideal, motive, code, spiritual / physical, sacred / profane, textualisation.